

KULT BOGORODICE U BIZANTSKOM OBREDU (I)

1. Godinu Gospodnju 1977. mi katolički Hrvati mogli bismo nazvati »poprazdenstvom Solinskih slavlja«, posudivši dakako taj izraz od Crkvi bizantskog obreda, gdje on znači neko produljenje svetkovine (ali ne uvijek baš kroz osam dana kao u latinskoj oktavi). Naši naime biskupi ne jednom izraziše želju da se narod i nadalje obnavlja u vjerskom životu i vjernosti velikom zavjetu. U tom mi je smislu Uredništvo »SLUŽBE BOŽJE« — koja je kroz 1976. i 1977. godinu donosila krasne članke O. Stjepana Čove o Marijinim svetkovinama u rimskom obredu — izrazilo sasvim umjesnu ponudu da obradim temu: *Štovanje Majke Božje u istočnim obredima*.

Sugestiju rado prihvaćam, ali samo djelomično. Postoje naime razni istočni obredi: bizantski, aleksandrijski, antiohijski, kaldejski i armenski te njihovi izvedenici, pa je nemoguće ovdje iznositi kult Bogorodice u svim tim obredima. Stoga se ograničavam samo na carigradski ili bizantski obred koji je, bez sumnje, najbrojniji i najutjecajniji od svih istočnih obreda. Osim toga, taj obred kod nas slijede, izuzevši katolike rimskog obreda i kršćane zapadno-reformacijskih zajednica i Crkvi, svi ostali Isusovi vjernici, tj. pravoslavni Srbi, Makedonci, Rumunji, Rusi i drugi, te šezdesetak tisuća tzv. »grkokatolika«: Rusina, Makedonaca, Ukrajinaca, Hrvata i nekoliko stotina Rumunja u Banatu. Istina, do pred par decenija u Novom Sadu postajala je i župa s vrlo lijepom crkvom katoličkih Armenaca (Jermena), ali nje sada više nema.

2. U vezi s tim tema dobiva ekumensku dimenziju, jer može pridonijeti da se kod katolika podigne poznavanje i poštivanje vjerskih tradicija, obreda i pobožnosti braće s kojom nismo onako savršeno jedno kako je to Krist htio. Tema ima svoje značenje i s obzirom na našu liturgičku kulturu. Mnogi Marijani blagdani — i svojim podrijetlom i sadržajem, pa čak i nekim kulturnim oblicima — nipošto nisu strani import nego sasvim organski doprinos Istoka iz vremena dok bijasmo savršeno jedno. Pa i naša hrvatska, politička i kulturna povijest — nerijetko pretjerano, jednostrano i isključivo »zapadnjački« prikazivana i tumačena — počinje upravo zahvatom Bizantinaca: cara Heraklija i pape Agatona (sicilskog Grka). Ona i »ponovno počinje«, samo na višem stupnju, kada je, opet uz bizantsku pomoć, došlo do kraljevine; ona se utvrđuje važnim registriranjem bizantskoga dvorskog arhiva i cara-historiografa Konstantina VII. Porfirogeneta. O bizantskim utjecajima govori i povijest naše starije kultne arhitekture i ikonografije, kao i nemalo tragova u samom jeziku: *Isus*, mjesto *Jezus*; *Ilija*, mjesto *Elija*; *kandilo*, a ne *kandela*; *Irud*, uz *Herod*; *Jakov*, uz *Jakob*; »*vjenčanje*« — naziv za sedmi sakrament sasvim prema bizantskom obredu (»*stephánoma*«) itd.

Pravo je stoga da reknemo nešto i o bogoslužnom kultu Majke Božje u tom slavnom, značajnom, starom i velikom obredu. Pramatranje bizantskih oblika hiperdulije, moglo bi oploditi i našu pobožnost prema Majci Božjoj.

3. Ovu je temu teško, gotovo nemoguće, obraditi u jednom jedinom članku, jer bi se o predmetu mogle pisati ne samo doktorske disertacija nego i čitava literatura!¹ Zato se ograničujem samo na najnužnije, iako sam svjestan da mi na taj način vrlo lako može izmaći i koji suštinski elemenat. Da budem što kraći i samostalniji, ne želim se služiti već gotovom literaturom o ovom predmetu, nego ću se koristiti samo izvorima, tj. liturgijskim knjigama na grčkom i crkvenoslavenskom jeziku.²

Tekstove prevodim iz grčkog originala, odnosno iz crkvenoslavenskih predložaka, ukoliko nemam grčkog izvornika ili ukoliko koji Bogorodičin praznik postoji samo kod Slavena, kao npr. *Pokrov* 1. oktobra. Kod manje jasnih mjesta služio sam se i prijevodima u moderne jezike — ukoliko postoje, jer nije sve prevedeno (njemački, francuski, talijanski, španjolski, srpski, ruski itd). Prijevodi što ih ovdje objavljujem ne pretendiraju na znanstvenu akribiju i metodu ekdotike, tj. prema naravi ove naše liturgijsko-pastoralne revije, ne registriрам podatke tekstualne kritike, u čemu

¹ Predmetom su se bavili razni mariološki i marijanski kongresi, što ih je organizirala Međunarodna papinska *Academia Mariana*. Koga zanimaju pojedinosti, neka pregleda uzorno izdana ACTA, gdje će naći, uz ostale, i studiju Univ. prof. Dra Dimitrija Dimitrijevića iz Beograda.

² Na žalost, meni svaki dan pristupačna biblioteka nema (bar zasada) velikih kompleta Mineja, Oktoiha, Trioda (Posne i Cvjetne) itd. Služio sam se stoga raznim (inače prilično dobrim, ali ipak znanstveno nejednako vrijednim) antologijama i zbornicima. Sa trebnicima (grčkim i slavenskim) stajao sam bolje. Pri izradi ovoga članka služio sam se uglavnom ovim izdanjima:

Grčki: *Horologion* — Rome 1937.

Anthológion toú hólou enlautoú I Rome 1967
IV Rome 1968

Hagiasmatáron I Rome 1954 (tà mystéria)
II 1955 (nekrósima)
III 1963 (razne trebe)

He theia Leitourgía toú en hagíois Patròs hemón Ioánnou toú Chrysostómou R. 1967

Proseuchetáron — Manuale di preghiere per i fedeli di rito bizantino a cura di PAPANICOLAOS DAMIANO COMO Palermo 1959. i dr.

Slavenski: *Pravoslavna izdanja*

Velikij zbornik I Praha 1934 (1951) Vydala: Pravoslavna crkva
II (1952) slavna crkva
III (1953) v Československu.

Zbornik crkvenih bogoslužbenih pesama, psalama i molitva. Izvod iz Tipika i Crkvenoslavenskij rečnik. Beograd 1958 (1971) (Izd. Sv. Arh. sin. SPC).

Sveta liturgija. Srpski prevod sa uporednim transkribovanim crkvenoslavenskim tekstom molitava i pesama i objašnjenjima. Beograd 1962. (Izdanje Svetog arhijerejskog sinoda Srpske pravoslavne crkve, 19).

Typikón sijest' Ustav. Moskva 1904 (Graz, fototip. izd. 1964):

Katolička izdanja:

Službenik, Rim 1942 (Sadržava večernju, jutrenju, sve tri liturgijske, izvadak iz trebnika itd.).

Trebnik. Čast I Rim 1945
II 1946
III 1951
IV 1952
V 1953

Posledovanie inočeskago postrizenija. Rim 1952

Gospodu pomolimsja. Molitvenik za grkokatolike. Sastavio prema hrvatskim i maloruskim molitvenicima Dr Dionisije Njaradi. Žovkva 1912

Jerejskij molitvoslov. Rim 1950 i dr.

se rukopisi razlikuju, što ima grčki tekst a crkvenoslavenski nema ili obratno, što sam morao u hrvatskom dodati radi lakšeg razumijevanja i sl. Versifikacija je moja: ne provodim u istoj mjeri u kojoj je (vrlo često nepravilno, nedosljedno i neredovito) slagana grčka liturgijska pjesma. Moj prijevod nema ni rime, jer je nema ni original, ni crkvenoslavenski, ni moderni prijevodi. Ritam zvuka i ritam misli i ritam osjećaja za bizantskog su pjesnika bili sasvim dosta! Koristim ovu zgodu pa izjavljujem da ću biti veoma zahvalan za svaku dobronamjernu kritiku.

4. Mi bismo mogli ovaj prilog obraditi na dva načina: ili *evolucijsko-historijski*, tj. prikazati kako se, u kojim razdobljima liturgijske povijesti i u kojem dogmatsko-egzistencijalnom kontekstu javljahu i razvijahu pojedini elementi Bogorodičina kulta; ili *aktualno-fenomenološki*, tj. u jednostavnoj reportaži, kako *danas* Crkve bizantskog obreda Majku Božju slave de facto ili barem de iure, tj. prema liturgijskim knjigama i propisima. Iako prvi način smatram daleko boljim i znanstvenijim, ipak zbog uvjeta u kojima je rađen ovaj napis (biblioteke, slobodno vrijeme, veoma omeđen prostor), morao sam se odlučiti za drugi način obrade, tj. iznijeti kult Majke Božje u vremenu i prostoru današnjega bizantskog obreda.

I. VREMENSKI VIDIK

5. Slijedeći uglavnom pravoslavne liturgičare, liturgijsko vrijeme dijelim u kalendarski određene krugove (dana, sedmice i cijele godine) i u kalendarski neodređeno vrijeme, koje se određuje samo prigodama i potrebama (crkvenoslavenski: »trebama«, otuda, kažu, dolazi naziv za obrednik - *trebnik*).

A) Bogorodica u dnevnom krugu bogoslužja

6. Općenito se može reći da ne postoji zatvorena liturgijska cjelina u bizantskom obredu a da se u njoj barem na neki način ne spominje i slavi Majka Božja. Evo nam dokaza iz dnevnog kruga bogoslužjenja. Liturgijski dan počinje, valjda prema sinagogalnoj tradiciji, Večernjom uoči dana u koji se kalendarski nešto slavi. U liturgijske službe dotičnoga dana spada: Večernja, Povečerje, Polunoćnica, Jutrenja, Časovi (prvi, treći, šesti, deveti) i tzv. *Izobraziteljna* (grčki *Typikà*), Božanska liturgija (Ivana Zlatoustog, Vasilija, Pretposvećenih Darova). Božanska liturgija se obično služila o podne. Stoga kod Rusa postoji za Bizantsku liturgiju sinonim *obednja*, tj. služba koja se vrši prije objeda. To je bilo povodom da su 1581. katolički prevodioci »Litvanci« (vjerojatno Poljaci iz tadanje Velike kneževine Litve) doveli Possevina u nezgodan položaj, shvativši poziv Silvestra, vladike grada Smolenska, da legata poziva na ručak.³ Prema tome,

³ I. MARKOVIĆ, *Slaveni i pape* (preveo P. Perković) II, Zagreb 1904, 70.

Božanska bi liturgija bila posljednji dio u dnevnom krugu bogoslužja, barem de facto, jer ne postoji stroga dužnost da se Časovi mole u točan sat.

7. VEČERNJA. Svaki bogoslužni čin počinje u bizantskom obredu stalnim uvodom, tzv. *Načalo obyčnoje*, tj. molitvom Duhu Svetom, presvetoj Trojici i Očenašem. Tu, istina, nema spomena Majke Božje, ali ga susrećemo u daljnjem tijeku svakoga obreda, kako sam već rekao. Tako je i u Večernji (ne zalazim u podosta složene pojedinosti zbog razlika podvrsti Večernje — male, svagdanje i velike): kadgod se pjevaju tzv. *stihire* uz psalam *Gospodi vozvah*, uvijek poslije maloga slavoslovlja (*»Slava Ocu...«*) dolazi pjesmica u čast Majci Božjoj. Grčki se zove *»Theotokion«*, a crkvenoslavenski *»Bogorodičen«*. Isto vrijedi i za drugi dio Večernje, onaj poslije praktičanske pjesme Kristu-Svjetlu (*Fos hilarón-Svjéte tíhij*), a uoči blagdana, poslije vhoda i čitanja (SZ: *paremije*) te večernje molitve u užem smislu (*Spodóbi, Gospodi*). Tada se pjevaju tzv. *»stihire na stihovnje«*, tj. na pojedine stihove psalma dolaze pojedine strofe himna koji odgovara misteriju dana, i na kraju toga, poslije *Slava Ocu*, opet dolazi (jedan drugi *»Bogorodičen«*. U Večernji susrećemo spomen Majke Božje i u svakoj jekteniji (litanijskoj *»molitvi naroda«*). Tu redovito posljednji zaziv — pred tzv. *ekfenezu* ili *vozglas*, tj. glasni svećenikov završetak — glasi: *»Spomenuvši presvetu, preblagoslovljenu, slavnu Vladaricu, našu Bogorodicu i vazda djevicu Mariju, zajedno sa svima svetima, kao i sami sebe i uzajamno jedan drugog, predajemo sav svoj život Kristu Bogu.«*⁴

Tako završavaju gotovo sve jektenije i u Jutrenji, Božanskoj liturgiji, sv. Tajnama (sakramentima), *molèbnima* (*paráklisis*, liturgijske nesakramentalne pobožnosti).

8. Poslije evanđeoskog kantika starca Šimuna (*Sad otpuštaš*) moli se Oče naš i pjeva se otpusni tropar dana ili praznika, a poslije *Slava Ocu*, odnosno *I ninje*, opet dolazi jedan *»Bogorodičen«*. Nakon toga svećenik izriče završni blagoslov, prije kojeg se obraća Presvetoj Bogorodici (u nekim Crkvama čak i poklonom njenoj ikoni) da nas spasi, na što zbor ili narod pjeva drugi dio pjesme *Dostojno jest jako voistinu*. Marijino posredništvo nalazi se izraženo i u zazivima đakona i molitvama svećenika kod tzv. *Litije*, u predvorju hramu (na veće praznike, kada se *Vsenoćnim bdenijem* spaja Večernja i Jutrenja u jedno bogoslužje). Tekstovi *»Bogorodičnih«* u Večernji razlikuju se već prema liturgijskom razdoblju ili blagdanu, pa ću neke od njih navesti doslovno (u prijevodu) u odnosnom odsjeku ovoga članka.

9. POVEČERJE. Postoji *»malo«* i *»veliko«* Povečerje. Kako je prvo zapravo kratki izvadak drugoga, ovdje govorim samo o *»velikom«* Pove-

⁴ Ovo nije moj prijevod. Ne bih se složio s onim *»uzajamno«*, namjesto tako jasnog crkvenoslavenskog *»drug druga«*, grčki *»allélous«*, a hrvatski *»jedan drugog«*. Prijevod sam preuzeo iz ciklostilski umnožene knjige *Tekst božanstvenih liturgija sv. Ivana Zlatoustoga, sv. Bazilija Velikoga i božanstvene službe pretposvećenih darova*. U hrvatskom prijevodu uredio Ivan Krstitelj Pavković. Zagreb 1966. (Izd. I. K. Pavković, Zagreb), str. 25 et passim. Srpski prevodilac ima, bar po mome mišljenju, mnogo bolje: *»... sami sebe i jedni druge...«* Sveta liturgija... (kao u bilj, 2), 13,

čerju. Poslije uvoda i šestopsalmija, pjevaju se tropari. To su u stvari večernje molitve, zahvale za prošli dan i molbe za očuvanje od grijeha slijedeće noći. Ta se milost moli ne samo od Boga, nego i od anđela i Presvete Djevice. Evo jednoga »Bogorodičena« koji se moli također i u šestom času:

— *Hóti oúk echomen parresían*

-v/-/v/v/v

— *Jako ne imamy derznovenija*

Grijeha bezbroj nadu guši:
Zato, Djevo Bogomajko,
Čedo svoje žarko moli,
Mnogo naime molba Majke
Dobit može, kada kuca
Baš na Srce Gospodovo!

Grešnih ljudi molitava
Prezirati nikad nećeš,
Ti sva čista, lijepa sveta!
Milostiv je, spasit može
Onaj koji tijelom posta
Da bi trpjet za nas mogo.

10. Na kraju se moli usrdna i duga molitva Bogorodici, da se ona, koja je »jedina očajnika nada, pomoć onih koji se bore, sigurna zagovornica onih koji se k njoj utječu«, ne zgadi nad grešnikom . . . , nego da moli svoga Sina, neka »otvori čovjekoljubivu svoju nutrinu« (zapadnjaci bi preveli: srce!) i u svojoj dobroti, prezrevši sve bezbrojne prestupe, dadne milost obraćenja . . .

11. POLUNOĆNICA. *Tipikón* (Ustav ili, u zapadnjačkoj terminologiji, knjiga rubrika) pozna tri vrste Polunoćnice: svagdanju, subotnju i nedjeljnu. Nedjeljna Polunoćnica je za polovinu kraća od prvih dviju. To je karakteristična monaška noćna molitva, koja ima sastav dosta sličan Po večerju s nekoliko »Bogorodičnih« i molitvom za pokojne. Jedan dio »Bogorodične« glasi: »*Preslavna Vazdadjevo, Majko Krista Boga, prinesi našu molitvu Sinu svome i Bogu našem, da On po Tebi spasi naše živote* (doslovno: naše duše) . . . !«⁵

12. Jedan »troičen«, tj. tropar s trinitarnim sadržajem iz Polunoćnice, ima ipak i misao posredništva Presvete Bogorodice. U slobodnom prepjevu glasi:

⁵ »*Sôson tás psychàs hemôn*« i u raznim inačicama često se nalazi u poeziji bizantskog obreda. Ja bih najradije preveo doslovno: »spasi duše naše!«, ali me prijatelj, svećenik-pastoralac, upozoruje, da je to zapravo posuđenica iz Biblije, gdje »duša« znači jednostavno »život«. Uz to, dodaje, oslobađamo se neugodnih odgovaranja na teškoće studenata: »Tako? Samo se duša spasava, a ne tijelo?«

— *Athróon ho Kritès epeleúsetai*

-v/-v/-v/-v

Iznenada doč'će Sudac
I razgalit svakog djela.
Strahom ovim potreseni,
Usred noći glasno pojmo:
»Svet, svet, svet si, Bože jaki,
Bogomajkom pomiluj nas!«

13. JUTRENJA je najrazrađeniji, najdulji, a sigurno i najsadržajniji i najljepši dio bizantskog bogoslužja. Zadovoljimo se samo najkrupnijim podacima. Postoje dvije vrste: svečanija s polijejejem⁶ i velikim slavoslovijem⁷ te manje svečana koja je bez njih. Jutrenju sačinjavaju: uvod, nizovi psalama (»katisme«), molitve, »jektenije«, »stihosloviija«, tropari, antifoni, čitanja evanđelja, tzv. »kanon«, tj. pjevanje razgranate kompozicije, obično od devet pjesama, a svaka se od tih pjesama opet sastoji od više strofa. Poslije osme pjesme kanona pjeva se Marijina pjesma *Veličit duša moja Gospoda*. Kod istočnjaka je dakle Magnificat u Jutarnji, a ne u Večernji kao na Zapadu! Ima to svoje duboko teološko opravdanje. U pjevanje Magnifikata đakon uvodi cijelu liturgijsku zajednicu glasnim povikom: »Bogorodicu i Majku Svjetla počastimo himnama i veličajmo!« Kako je Jutrenja po svojoj prirodi bogoslužje u zoru (ali se, na žalost, s vremenom prebacilo u noć, čak u večer predhodnoga dana) dolikuje da se i Bog slavi pjesmom one iz koje je granulo Sunce Pravde, Onaj koji reče: »Ja sam svjetlo svijeta!« Pojedini stihovi Marijine pjesme isprekidani su refrainom »Čestnejšuju heruvim...«, tj. drugim dijelom himna *Dostojno jest*.

14. ČASOVI. Struktura je Časova više-manje zajednička, a sastoji se od uvoda, psalmodije, tropara, molitava. U posebna vremena (o Božiću — »carski časi« i u velikom postu) dolaze još i po tri svetopisamska čitanja (SZ — »paremije«, apostol i evanđelje). I ovdje poslije *Slava Ocu*, odnosno *I ninje*, pošto je izrečen tropar časa, govori se »Bogorodičen«. Evo ih u slobodnom prepjevu:

15. PRVI ČAS

— *Ti se kalésomen, ô Kecharitoméne;*

-v/v/v/v

— *Čto tja narečem, o Blagodatnaja?*

Kako da te nazivamo,
Omilostivljena Gospo?

Nebom?

Jer nam Pravde svanu Suncem.

Rajem?

⁶ Polielej (ruski: »mnogomilostivo«), naziv za pjevanje psalama 135. i 136. (134. i 135) u Jutrenji, kada se, prema tipiku (Ustavu rubrikâ), pjeva evanđelje. Naziv dolazi od čestog ponavljanja pripjeva u 136 (135) psalmu: »hóti eis tôn aióna tò éle os autoú« (BIBLIJA Stvarnosti: »vječna je ljubav njegoval«). Manje je sretno tumačenje od *poly élaion* (mnogo ulja, sc. na velikom kandelabru). Usp. K. NIKOL' SKIJ, *Posobie k izučeniju Ustava bogoslužnja Pravoslavnoj Cerkvi*. S. Peterburg 1900 (Graz 1960, fototipsko izd.), 291.

⁷ Veliko slavoslovije je opsežniji tekst vrlo stare kršćanske pjesme »Slava Bogu na visini«, što ju je i Zapad prihvatio i unio u misu. O rubricističkoj razlici između velikog i malog slavoslovija (prvo se pjeva, drugo samo recitira) vidi K. Nikol'skij, o. c. 331.

Jer procvate Besmrtnošću.
 Djevom?
 Jer si vazda netaknuta.
 Majkom čistom?
 Jer Sin što ga nosit smjede
 Ti u naručaju svetom,
 Bog je silni, Tvorac svega!
 Njega moli,
 Da živote spasi naše!

16. TREĆI ČAS

— *Theotóke, sy eî he ámpelos he alethine*
 — *Bogorodice, Ty jesi loza istinnaja*

-v/-v/-v/-v

Bogomajko, Ti si loza —
 — Loza ona istinita
 Što nam rodi Plod Života.

Tebe, Gospo, puk Tvoj moli,
 Majčinskim nek zagovorom,
 Molitvama Apostolâ,
 Nebesnika sviju Svetih
 Žića naša milost prime!

ŠESTI ČAS. »Bogorodičen« smo naveli već gore u Povečerju!

DEVETI ČAS. To je isti kao i »Bogorodičen« 8. uskrsnog (nedjeljnoga) glasa, pa ćemo ga ondje navesti.

17. »MEĐUČASOVI« (mesória) ili »Počasovi«, kako su ih nazivali Rusi u XVII. i XVIII. stoljeću,⁸ jesu kao neki nastavak Časova, kako bi se želja za neprestanom i neprekinutom molitvom što savršenije ostvarila. Bilo je manastira, smatram da ih i danas ima, koji su svoje članove tako po grupama rasporedili, kako bi se u hramu neprestano dizala molitva Gospodu Bogu. Na taj se način dobiva, namjesto četiriju malih hora, njih osam! Struktura im je jako slična Časovima, a to znači da imaju barem po jedan »Bogorodičen«.

18. IZOBRAZITELJNA (Tà Typiká), koje su Rusi zvali i *Objednica* Već nas ovaj posljednji naziv podsjeća da bi se naziv toga obreda mogao na hrvatski prevesti »*misica*«, jer *Objednja* znači Božansku liturgiju. To je doista neka »*missa sicca*«, neka služba Riječi »*po tipu*« Božanske liturgije, koju uglavnom oponaša (»*izobražajet*«), ali bez same biti, tj. bez Euharistije. Prema tome, što se tiče Presvete Bogorodice i njena kulta, i za ovaj oblik bogoslužja vrijedi ono što ćemo doskora reći za samu Liturgiju, izuzevši euharistijske dijelove. Ipak dajem ovdje jedan prekrasan »Bogorodičen«, koji je stalno prisutan u izobraziteljnim, dok u Božanskoj liturgiji dolazi samo kada to, prema naravi službe, odredi tipik.

⁸ K. Nikol'skij, o. c. 363.

19. Ovaj se »Bogorodičen« pjeva svaki dan, osim u subotu! Neka se katolički čitatelj ne čudi tome, jer je subota kao dan Mariji posvećen postao običajen na Zapadu tek od X-XI stoljeća.⁹ Istok doduše nema Marijine subote, ali u kultu Bogorodice tolikim drugim oblicima dokazuje kako u tome nipošto ne želi biti na drugome mjestu!

— *Prostasia tōn christianōn akataίσchynte*

-v/-v

— *Predstateljstvo hristian nepostydnoe*

-vv/-vv/-vv

Zaštitnice

Kršćanstva Ti neustrašiva!

Posrednice

Kod Boga nepokolebljiva!

Prečut nemoj

Grešničkih molitvi glasova,

Već ko dobra

Majka sve pomoću pretječi,

Kad sa vjèrom

Molimo Tebe i vapimo!

Brza pomoć

Budi nam, zagovor najjači!

Žurno teci

Noseć nam spasenje Hristovo,

Bògomâjko,

Zaštite v'jek Tebi odanim!

20. Svake pohvale vrijedne naše Sestre uršulinke u Slavonskom Brodu i drugdje promiču među vjernicima pobožnost *Našoj Gospi od Brze pomoći* — s blagoslovom Crkve i s neopisivim duhovnim plodovima (deseci tisuća ispovijedi i pričesti). Sigurno će s veseljem čuti da se njihova pobožnost ne tmelji samo na vjeri Majke Mihaele Censoul pred 17 desetljeća,¹⁰ nego da je još u liturgijskoj poeziji bizantskog kršćanstva dolazio do izražaja ovako ili slično formulirani osjećaj naroda: »*Presveta Bogorodica brzo pomaže!*« Nije to sadržano samo u gornjim stihovima (izvorni izrazi: »*próftason*« ... »*táchynon eis presbeían*« ... »*speûson eis soterían*« ...), nego sam se na slične ideje namjerio i u nekim drugim liturgijskim pjesmotvorima staroga Bizanta. Zaključak je, po mome skromnom mišljenju, samo jedan: to je autentična, evanđeoska, kršćanska pobožnost bez truna praznovjerja! A pobožnost našoj dragoj Gospi od Brze pomoći po ovim spoznajama dobiva još i notu ekumeničnosti.

21. BOŽANSKA LITURGIJA. Bizantski obred pozna više liturgija: *Sv. Ivana Zlatoustog*, *Sv. Vasilija (Bazilija) Velikog*, a postoji i tekst, preveden i na crkvenoslavenski jezik, tzv. *Liturgije Sv. Jakova, Brata Gos-*

⁹ D. B. CAPELLE, *Marie dans la liturgie*, u Zborniku *MARIA. Etudes sur la Sainte Vierge* (H. MANOIR), I Paris 1949 (1966) 234. Iako citiram studiju iz tog Zbornika, ipak — kako bih se mogao ograničiti samo na prve liturgijske izvore — za ovaj članak nisam upotrijebio (čak ni pročitao!) studiju od 80 stranica, koju je o Mariji u liturgiji bizantskog obreda napisao glasoviti asumpcionista S. SALAVILLE (ib. 247—326).

¹⁰ A. PRESEČKI, *Marija Majka Brze Pomoći*, Slavonski Brod 1973, osobito str. 12—19.

podnjeg (ali se ona praktički gotovo i ne služi), te *Liturgija prije posvećenih Darova*. Ova je - služena u aliturgičke dane Velikoga posta - zapravo samo svečana, vrlo svečana pričest euharistijskim česticama, koje su bile posvećene u jednoj prijašnjih dana služenoj Liturgiji. Upravo u toj pričesti, više nego u ičem drugom, mislim da se nalazi glavna razlika između ove liturgije i Izobraziteljnih, gdje nema pričesti.

Nije ništa neobično da obred, koji toliko svakom zgodom ističe posredničku ulogu Bogorodice, u svom najliturgičnijem i najbožanskijem izražaju, a to je Božanska liturgija, daje posebno mjesto Isusovoj Majci. To biva ne samo u službi Riječi, nego i neposredno poslije pretvorbe, u euharistijskom dijelu.

a) *Bogorodica u pripravnom dijelu Liturgije*

22. Moleći se pred ikonostasom, svećenik (odnosno svećenici ukoliko služe) moli pripravne molitve počinjući ih »načelom običnim«, a onda slijede neki tropari. Među njima su i dva »Bogorodična«:

— *Tês eusplachnías ten pylen* -v/-v/-v/-v
 — *Miloserdija dveri otverzi nam*

Milosti nam vrata širi,
 Bògomâjko Ti o blaga,
 Nikud da ne zastranimo
 Koji u te ufamo se,
 Već od sviju bijeda svojih
 Tvojom moći riješimo se,
 Jer Ti jesi svega roda
 Spasiteljska kršćanskoga!

Prije drugog teotokija, svećenik se obraća i ikoni Presvete Bogorodice, cjeluje ju, a onda (prignut) moli slijedeći »Bogorodičen«:

— *Eusplachnías hypárchousa pegé* -v/-v/-v/-v
 — *Miloserdija sušči istočnik*

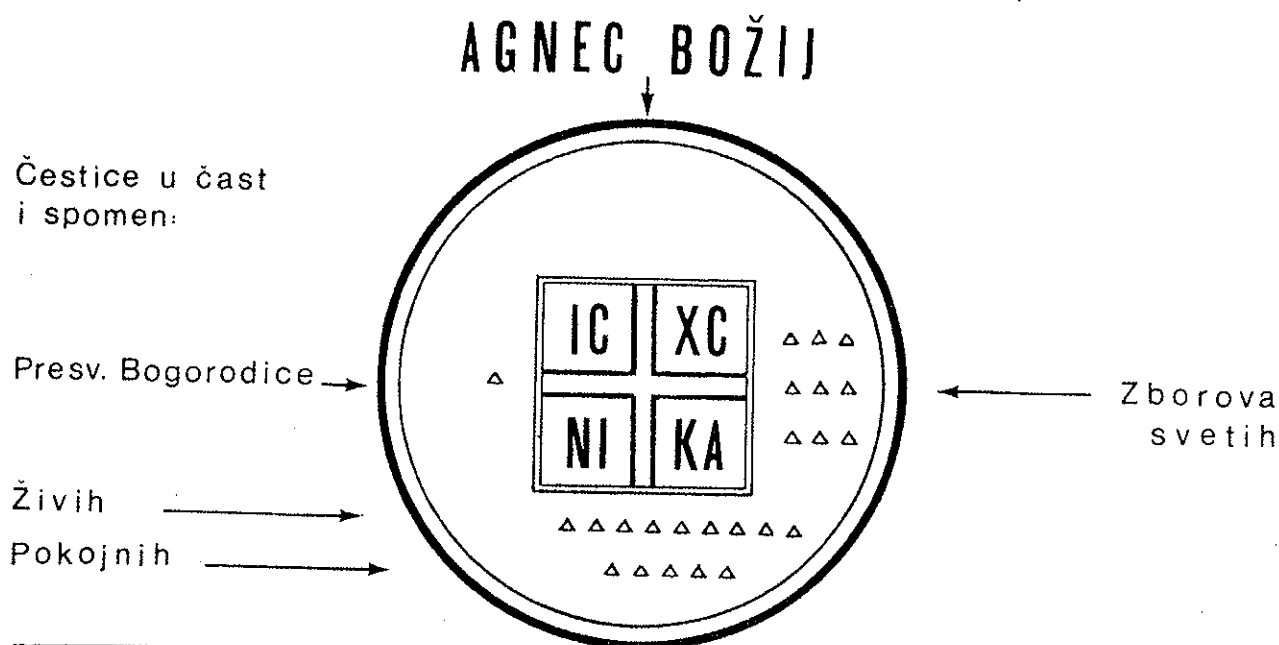
Ti si izvor milosrđa,
 Samilosti nas udostoj,
 Bogorodice o Sveta,
 Gledaj narod, grešni narod:
 Ko i uvijek, silu kaži,
 Jer u Tèbe uzdamo se
 Pa ti »ZDRAVO« klikée svako
 Poput slavnog Gabrijela,
 Anđeoskog vojskovođe.

23. Neka mi cijenjeni čitatelji oprostite jednu osobnu reminiscenciju. Kad sam kao mlad svećenik pred tridesetak godina bio od poglavara slan o većim blagdanima na ispražnjene župe dubrovačke dijeceze (Pelješec, Mljet i drugi otoci), onda mi nakon duga ispovijedanja često nije ostajalo

vremena da se posebnim molitvama pripravim na misu: narod je već mnogo čekao, a »neki su bili izdaleka . . .« Ja sam onda načinio ovakav »ekscerpt« iz pripravnih molitava pa iz sve duše i od svega srca govorio u sebi, idući iz ispovijedaonice u sakristiju: »O Mater, quae Filio tuo in cruce pendentibus assististi . . . mihi misero sacerdoti et omnibus sacerdotibus hodie in mundo offerentibus . . . assistere digneris!« Nakon toga sam se, vjerujte mi, osjećao sasvim dobro pripravljenim! Sada, kada vam prikazujem ovo mjesto Bogorodičina kulta na početku Liturgije bizantskog obreda, osjećam kako smo po Mariji i u ovom pogledu jedno: s Njome se zajedno približujemo na mističku Golgotu. Samo kad će biti i jedna čaša?! Ja se uzdam u Bogorodicu da će to biti i prije nego što mislimo!

24. Bogorodicu susrećemo i kod tzv. *proskomidije*, tj. obreda kojim svećenik u oltaru (prostoru iza ikonostasa) pripravlja žrtvene darove na posebnom stoliću — »proskomidikon«-u, »prothesis«-u, crkvenoslavenski »predloženju« ili žrtveniku. Iz kvasnoga kruha, zvanog prosfore, izrezuje najprije srednji dio, tzv. »Agnec« (Jaganjac) koji nosi slova IC-XC-NI-KA. Samo će se taj dio posvetiti, pretvoriti u presveto Tijelo Kristovo, dok ostale čestice iz ove i drugih prosfora imaju isključivo simboličko značenje. Crkvena je predaja dala ovom izrezivanju »Agneca« smisao što ga je veliki ruski pisac Nikolaj Vasiljevič Gogolj u svojim postumnim *Razmišljanjima o Božanskoj Liturgiji* (1857) izrazio slijedećim riječima: » . . . On (svećenik) tako ovim vađenjem kruha iz kruha označuje uzimanje tijela Kristova od tijela Djevice — rođenje Bestjelesnoga u tijelu . . .«¹¹

25. Ali to nije sve što proskomidija ima o Mariji. Možda citirani tekst odražuje više osobnu, religiozno-pjesničku viziju autora *Mrtvih duša, Revizora* . . . No, slijedeći obred nedvojbeno samim službenim riječima obreda prekrasno govori o odnosu Euharistije i Marije. Na priloženom crtežu vidimo kako »Agnec« leži u sredini *diskosa* (patene).

¹¹ N. V. GOGOL', *Razmišljenja o Boženstvennoj Liturgiji* (sokraćšennyj tekst). Izd. ŽIZN'S BOGOM, Brjussel' 1963, 6.

Okružuju ga ostale čestice kruha (koje se neće euharistijski posvetiti) u četiri skupine: dvije gornje i dvije donje. Zapravo, gore i nisu dvije skupine, nego jedna skupina i jedna sama čestica. Ova predstavlja Presvetu Bogorodicu, dok gornja skupina sa svojih devet čestica simbolizira devet kategorija anđela i svetaca — zajedno s Presvetom Bogomajkom. To je *nebeska* Crkva. Donje dvije skupine predstavljaju: jedna *zemaljsku* Crkvu, tj. čestice živih za koje se prikazuje Božanska liturgija, a donja *podzemaljsku* (katolici bi rekli: čistilišnu) Crkvu, tj. čestice pokojnika za koje se služi Liturgija i koji još nisu među kategorijama nebeskih svetaca. Tako vidimo da Kristovoj golgotskoj žrtvi, identičnoj s mističnom euharistijskom žrtvom, prisustvuje i učestvuje *čitava* Crkva (u raznim svojim stanjima, ali ipak jedna). Najčasnije mjesto među svima zauzima Presveta Bogorodica . .

Pardon! Ne vidim li krivo? Reći ćete: pa to je onda Vaš student¹² pogrešno naslikao. Bogorodica na lijevoj, a ne na desnoj strani! Ili se, možda, u Biznatu kao i u Kini smatrala lijeva strana časnijom?

Ne, niste krivo vidjeli, nego samo — zapadnjački, a to znači subjektivno, sa *svoga* (malog) gledišta. Biznatski je svijet — svijet objektivnosti: Bog je prva stvarnost i prvo polazište. Zato treba ovdje gledati od Utjelovljene riječi, od »Agneca«, kome je čestica Bogorodice uistinu desno! To se vidi iz riječi kojima svećenik popraćuje obred kad iz druge profore vadi (izrezuje) česticu u čast i slavu Presvete Bogorodice: »*Na čast i uspomenu preblagoslovene Gospođe naše, Bogorodice i Vazdadjeve Marije! Po njenim molitvama primi, Gospode, ovu žrtvu na svoj nebeski žrtvenik!*« Stavljajući tako izvađenu česticu na počasno mjesto do »Agneca«, govori redak 10 b iz psalma 45 (44): »Zdesna ti stade Kraljica u zlatnu plaštu, odjevena u šarenu haljinu.«¹³

b) *Bogorodica u Liturgiji katekumena (»oglašeni«)*

26. U ovom dijelu liturgije, što bismo ga mogli nazvati pokoncilskim nazivom služba Riječi, Marijino je mjesto sasvim analogno mjestu što ga zauzima u časoslovu: na kraju niza tropara, poslije doksologije dolazi »Bogorodičen«. Uz to nam je spomenuti, da je u tzv. prvom antifonu (a to ovdje znači skupinu stihova 9. psalma) pripjev: »*Molitvama Bogorodice, Spase, spasi nas!*« Drugom »antifonu« (stihovi iz 92. psalma) dodaje se tropar *Jedinorodnij Sine* (neki su ga pripisivali caru Justinijanu), tropar koji govori o Utjelovljenju, i gdje je, naravno, riječ o ulozi »svete Bogorodice i Vazdadjeve Marije«. Kada tipik propisuje da se u vrijeme 3. antifona, odnosno »Blaženih« (blaženstava) pjevaju tropari iz kanona Jutrenje dotič-

¹² Ne umijem crtati. Prošlo je 45 godina kad smo to u školi posljednji put imali! Stoga mi je uslugu učinio g. Zvonko Blaško, alumnus Beogradske nadbiskupije a slušač filozofije na FTI u Zagrebu. Ovim mu još jednom izričem svoju hvalu!

¹³ Službeni tekstovi grčkih **Liturgikona** i slavenskih **Službenika** citiraju psalam prema LXX, i ja sam gore taj tekst s grčkoga preveo. Smatrao bih naime násiljem nad prekomilenijskom tradicijom bizantskih Crkvi (bilo kojeg jezika), kad bi se pojednostavnilo ovo mjesto, da se mehanički prenese kraći tekst — iako vjerniji hebrejskom izvorniku, kako to npr. ima BIBLIJA Stvarnosti: » . . . zdesna ti je kraljica u zlatu ofirskom« i — punctum!

nog blagdana, onda je jasno da onamo idu i odgovarajući »Bogorodični«. Poslije malog ulaza (s evanđeljem) pjevaju se drugi tropari i kondaci, a na kraju je opet »Bogorodičen«.

c) *Bogorodica u Liturgiji vjernih*

27. Čovjek bi mogao pomisliti da barem u ovim dijelovima, koji potječu iz najstarijih kršćanskih vremena, nema mjesta Mariji. Ali nije tako. Prvi put je susrećemo u simbolu vjere (nicejsko-carigradskom), koji se moli kod svake Liturgije, a ne samo u nedjelje i na svetkovine, kako je to danas na »praktičnom« i vremenski škrtom Zapadu. Nadalje, u samoj anafori nalazimo marijanski elemenat u povijesti spasenja. Istina, ne u anafori Liturgije sv. Ivana Zlatoustog, već u sv. Vasilija (Bazilija) Velikog, koja je starija i koja je najvećim dijelom preuzeta u 4. euharistijsku molitvu pokoncilski reformirane mise rimskog obreda. Napokon, poslije pretvorbe, tj. poslije epikleze, svećenik moli da euharistijska žrtva bude na slavu i hvalu Božju, na korist svih ljudi i čitave Crkve. Majka Božja je prva korisnica euharistijske žrtve, jer svaka misa povećava sreću stanovnika neba. U tom smislu svećenik, kadeći pred oltarom, pjeva: »Osobito za presvetu, prečistu, preblagoslovenu, slavnu Gospođu našu Bogorodicu i Vazdadjevu Mariju!«

Na taj poziv svećenika pjevači odgovaraju posebnom pjesmom, koja je u zvučnom svijetu od prilike ono što je u vidnom desno mjesto Bogorodičine čestice kraj »Agneca« u proskomidiji. Kod Liturgije sv. Ivana Zlatoustog pjeva se ovaj »Bogorodičen«:

— *Aksión estin hos alethôs*

-v/-v/-v/-v

— *Dostojno jest jako voistinu*

Dostojno jest ùistinu
Tebe, Majku Božjem Sinu
Blagoslivat te zazivat
Tebe koja uvijek jesi
Prečista, preblažena sva
Boga našeg roditeljka.

Časniju od Heruvima
I nad svaku usporedbu
Slavniju od Serafima,
Tebe, koja nepovredno
Rodi svijetu Riječ od Boga,¹⁴
Bogorodicu po zbilji:
Mi veličamo sad Tebe!

¹⁴ Upotrijebio sam dubrovački »od« za posvojni genitiv. Na to me je natjerala današnja jednosložna »Riječ«, namjesto dvosložne grčke »Lógos« i, također dvosložne slavenske »Slovo«, koje u modernom jeziku ima drugo značenje (»littera«, »bukva«). Ova mi se licentia poetica, tj. dubrovački genitiv uz pomoć »od«, učinila to zgodnijom, jer je bliska i Ivanovu Prologu i Nikejskoj formuli: »Svjetlo o d Svjetla, . . . Bog o d Boga«.

Već sam bio spomenuo da se kod Jutrenje Marijina evanđeoska pjesma »Veličit« (*Magnificat*) isprepliće umetnutim drugim dijelom gornjeg teotokija: »*čestnejšuju heruvim . . .*« Taj se refrain stavlja i pri otpustu s bilo kojeg bogoslužnja.

Na veće praznike, namjesto *Dostojno jest*, pjeva se veličanije i irmos 9. pjesme iz kanona Jutrenje, što se zove *zadostojnik*.

28. U Liturgiji sv. Vasilija (Bazilija) »Bogorodičen« na ovome mjestu glasi:

- *En soi chairei, Kecharitoméne, pâsa he ktisis* -v/-v/-v/-v
— *O tebje radujetsja, Blagodatnaja, vsjakaja tvar'*

Tobom, Omilòstivljenja,
Raduje se sve stvorenje:
Anđeoska svjetla vojska,
Čovječanskog bezbroj roda.
Posvećeni hrame Božji,
Mističnih radosti raju,
Djevica svih kruno, slavo!

Sâm Bog tu se ùtjelovi:
Dijete posta Onaj, koji
Prije vijeka Bog naš jeste.
Kriilo Tvoje stvori prijesto,
Utrobu pak djevičansku
Od nebesa širom, većom!
Tobom, Omilostivljena,
Raduje se sve stvorenje,
Slava Tebi, vječna Slava!

29. Na kraju Božanske liturgije, a to vrijedi i kod drugih bogoslužnja, u otpusnoj blagoslovnoj formuli svećenik uvijek moli: »*Krist, naš istiniti Bog . . .* (umeće se misterij praznika) *po molitvama prečiste svoje Matere . . . i svih svetih* (u opsežnijem otpustu još se detaljnije specificiraju konkretni sveti zaštitnici) *neka nam se smiluje i spasi nas!*«

30. Tipikonom nije propisana zahvala poslije Pričesti, ali se u mnogim knjigama nalaze neke prekrasne starinske molitve u tom smislu, kojih se autorstvo pridaje sv. Vasiliju (Baziliju) Velikom, sv. Simeunu Metafrastu, historičaru i hagiografu iz X. st. i nekim anonimima. Tu se nalazi i molitva Majci Božjoj, »*svjetlu pomračenoj mojoj duši, ufanju, zaštiti, utročištvu, utjesi i nadi mojoj*«. Molitva izražava zahvalu, što se Gospa udostojala nedostojnoga molitelja učiniti da bude pričesnikom prečistoga Tijela i časne Krvi Njena Sina . . ., kao i prošnju da se može, neprestano obraćan i popravljan, do smrtnoga časa pričješćivati . . .

(*Nastavit će se*)